
resultaten van de Europese staten op economisch of staatkundig gebied. Kuyper zag in dat dynamiek, beweging en vooruitgang positief waren voor een volk. En deze inmenging komt zichtbaar naar voren in de spoorwegen, in *Om de Oude Wereldzee* Kuypers 'metafoor voor de moderniteit'. Met de aanleg van 'Europese' spoorwegen brachten de Europeanen ook hun liberale gedachtegoed, waarvan Kuyper in Egypte zag hoe deze denkbeelden leidden tot 'geestelijke en zedelijke ontbinding'.⁴⁷

Conclusie

In dit artikel hebben we een aanvulling op het bestaande beeld van *Om de Oude Wereldzee* geboden. We hebben laten zien dat *Om de Oude Wereldzee* niet alleen draait om de rol van religie of de strijd tussen het christendom en de islam. Religie was voor Kuyper wel een belangrijk thema, zoals door Harinck en Koch wordt betoogd, maar zij heeft in zijn beschrijvingen van de door hem bezochte samenlevingen niet de overhand. Kuyper zocht in de hoofdstukken, waarin hij de door hem bezochte landen beschrijft, naar het hart van de natie, het fundamentele principe dat een volk tot volk maakt. Wat maakt de Griek tot Griek, en wat de Egyptenaar tot Egyptenaar? Kuyper was vooral op zoek naar antwoorden op deze vragen. In de beschrijvingen van Kuyper zien we een poging om te begrijpen en in te voelen wie de andere volken zijn, en hoe hun volksaard is ontstaan en zich nog altijd manifesteert. Kuyper kwam niet direct met een voorspelbaar oordeel, maar deed moeite om de samenleving te begrijpen, soms in zo'n mate dat de lezer aanvankelijk niet begrijpt waar Kuyper heen wil. Met deze observatie corrigeren we het beeld dat Kuyper-biograaf Koch heeft geconstrueerd, die Kuyper een bevooroordeelde en vernauwde religieuze blik toeschrijft.

De interpretatie die Koch en Harinck geven over het geheel van het boek kunnen we gedeeltelijk overnemen. In de twee 'scharnierhoofdstukken' is religie de belangrijkste factor, en ook in de lands-beschrijvingen heeft religie een belangrijke rol. De bijdrage van religie is vooral voor het wezen van de samenleving van groot belang. De zedelijkheid, de nationale binding en het onderwijs zijn vaak geënt op religie. De islam kan ook in die zin op Kuypers interesse rekenen, en soms zelfs op zijn instemming en bewondering. Maar, in meerdere sociale zaken zoals de positie van de vrouw en het onderwijs, concludeert Kuyper dat de christelijke religie een positievere invloed heeft. Ook benadrukt Kuyper keer op keer dat de Tien Geboden een meer centrale plaats zouden moeten hebben in de samenlevingen, en beschrijft hij de pijn van de christenen waar het christendom plaats maakte voor de islam.

Maar er is méér dan religie, en in de beschrijvingen van de landen

⁴⁷ Ibidem, II, p. 68.